

Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században I. A velencei zsidó közösség kialakulása

A régebbi szakirodalomban évtizedeken át tartotta magát az a – ma már tudjuk – hibásan datált, félreolvasott vagy félreértett dokumentumokra, nyelvészeti és egyéb spekulációkra alapozott nézet, miszerint már a X-XI. századtól élhettek zsidók Velence városában. Jelenleg úgy tűnik, minden olyan “bizonyíték” vagy utalás, amely zsidók, illetve zsidó közösség tartós jelenlétét, letelepedettségét lett volna hivatott igazolni Velence városában a XIV. századot megelőző időszakra nézve, megdőlt, de legalábbis kétértelmű maradt, és ezek tárgyalásától el is tekintenénk¹. Ezzel szemben, bár kívül esik e dolgozat fókuszába állított korszakon, érdemes áttekintenünk a gettó létrejöttét megelőző mintegy másfél század történéseit, hiszen a zsidók velencei megtelepedésének körülményei már magukban hordozzák, olykor előrevetítik a későbbi fejleményeket. Már ekkor megjelennek bizonyos később ismétlődő minták, problematikák.

A XIV. század elejétől egyre több dokumentum utal arra, hogy kereskedelmi ügyleteik során megfordultak zsidók a városban, és joggal feltételezhető, hogy ez korábban is előfordult, ám általánosságban elmondható hogy a XIV-XV. századig Velence egyértelműen ellenezte és szigorúan korlátozta a zsidók letelepedését magában a városban, miközben egyre gyarapodó Földközi-tengeri kolóniáin és a fennhatósága alá vont szárazföldi birtokain, a Terrafermán, sokkal megengedőbben és nagyvonalúbban, toleránsabban viszonyult az ott élő zsidókhoz.²

A XIV. század közepe Európa-szerte válságos időszak, melyben a nagy pestisjárványt kísérő félelmek és társadalmi feszültségek gyakran agresszív zsidóellenességként törnek felszínre, de Velencében paradox módon ekkor kezdenek létrejönni a zsidók megtelepedésének feltételei. Velence is megszenvedte a járványt, majd az 1350-1355 között Genovával folytatott háborút, gazdasági-pénzügyi nehézségekkel küzd, a szegénység és a vele járó társadalmi feszültség egyre fokozódik.

---

1 ASHTOR, Eliyahu: *Gli inizi della comunità ebraica a Venezia*. In: FORTIS, Umberto (a cura di): *Venezia ebraica*. Carucci, Roma, 1982, pp. 17-23.

2 Op. cit., pp. 23-26.

**Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII.
században I. A velencei zsidó közösség kialakulása**

A probléma kezelésének a XIV. századi Itáliában már bevettnek mondható módszere a kisebb összegű kölcsönügyleteket bonyolító, főleg zsidó bankok, zálogházak, uzsorások beengedése az adott városba szabályozott feltételek mellett.³ A Köztársaság vezető testületei 1356 decemberében megtárgyalják, ám ekkor még elvetik a szomszédos Mestrén és Trevisóban működő, ekkor még részben keresztény pénzkölcsönzők beengedését Velencébe.⁴ A lépésre végül csak 1382-ben kerül sor, miután a Chioggia ellen vívott háború teljesen kikapasztotta a Köztársaság kincstárát, és a közterhek már-már elviselhetetlen mértékűre nőttek, a külső tőke bevonására egyre sürgetőbb igény mutatkozott. A hatóságok három évre engedélyezték a pénzkölcsönzők Velencében tartózkodását és működését, és a korabeli viszonyok között kifejezetten alacsonynak mondható 10-12% százalékban maximalizálták a kamat mértékét. Bár az engedély megadásakor nem tértek ki a beengedett *feratores* vallási hovatartozására, az okiratokból kiderül, hogy az érintettek szinte mind zsidók voltak.⁵ Pár évre rá, amikor az 1385-ben lejáró engedélyt újratárgyalják, és megszületik az új egyezség, már nem *feratores*-ként, hanem mint *judei* említetnek, és ezzel Velence kormánya gyakorlatilag elismerte a zsidók mint bizonyos jogokkal rendelkező, önálló etnikai-vallási-társadalmi csoport jelenlétét a városban. Az új, már tíz évre szóló egyezmény, *condotta* értelmében a közösség évi 4000 dukát adót köteles fizetni, melyet a közösség maga által választott vezetőinek kell behajtani az egyes tagoktól. A majdani 1516-os fejlemények szempontjából jelentős momentum, hogy az első *condotta* részeként a velencei kormányzat ígéretet tesz a zsidóknak arra, hogy saját lakónegyedek kapnak a városban.⁶ E vállalás teljesítésére azonban ekkor nem kerül sor, sőt, miután az 1380-as évek végétől a javuló gazdasági helyzet folytán a kormányzat már kevésbé érzi szükségét a zsidók városi jelenlétének, 1397-ben a *condotta* lejártával el is kell hagyniuk a várost. (Kivételt képeznek a zsidó orvosok⁷ – és ebben érdekes párhuzam áll fenn e kiűzetés és a későbbi gettó között.) A

---

3 A zsidó pénzkölcsönzés szerepéről, teológiai, halachikus, gazdasági, társadalmi vonatkozásairól a középkori Itáliában lásd CALIMANI, Riccardo: *Storia degli ebrei italiani*. Vol. 1. *Dalle origini al XV secolo*. Mondadori, Milano, 2013, pp. 404-500.

4 CALIMANI, Riccardo: *Storia del ghetto di Venezia*. Milano, 2012, Mondadori, p. 10. A XIV-XV. század eseményeinek tárgyalásában a továbbiakban elsősorban Calimani monográfiájára támaszkodom.

5 Op. cit., p. 11.

6 Op. cit., p. 12.

7 ASHTOR, Eliyahu: *Gli inizi della comunità ebraica a Venezia*. In: FORTIS, Umberto (a cura di): *Venezia ebraica*. Carucci, Roma, 1982, p. 30.

Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században I. A velencei zsidó közösség kialakulása

zsidó pénzkölcsönzők visszavonulnak Mestrébe, és hivatalosan a következő évszázad során sem költözhetnek vissza Velencébe, ám a fennmaradt dokumentumok arra utalnak, hogy a zsidó pénzkölcsönzők a megengedettnél sűrűbben és hosszabb időszakokra térnek vissza a városba, olykor a kötelezően előírt megkülönböztető jel nélkül, máskor orvosnak állítva magukat. A XV. századból nem ritkák a zsidó férfiak és keresztény nők közötti nemi kapcsolatokra utaló dokumentumok, betiltása okán értesülhetünk egy zenei iskola létéről, ahol zsidók tanítottak fiatal keresztény nőket énekre és táncrea, egy 1423-as határozat pedig arra enged következtetni, hogy a teljes tiltás ellenére egyes zsidók még ingatlanokat is szereztek maguknak a városban!⁸ Úgy tűnik, a gyakorlatban a szigorú rendeletek alkalmazása idővel felhígult, a zsidók visszaszivárogtak a városba. Egy elhanyagolhatónak már nem mondható zsidó népességről lehetett szó, melynek jelenléte elvi és gyakorlati problémákat vetett fel. A kormányzat egyfelől hű akart maradni korábbi politikájához, mely a nyilvánvaló gazdasági és társadalmi előnyökre való tekintettel a tengeren túli és a szárazföldi területeken bátorította a zsidók letelepedését, garantálta jogaikat⁹, miközben (gyakran vallási retorikával) teljesen elutasította a zsidók beengedését a fővárosba; másfelől éppen a már említett gazdasági előnyök teljesebb kihasználása, és a városi szegénység féken tartása okán értelmetlennek tűnhetett e kettősség további fenntartása. Ez az ingadozó politika az 1460-as években a liberalizálás irányába mozdult, de ez az elmozdulás nem feltétlenül következett az idők szelleméből. A század közepe táján ugyanis kezdi erősen éreztetni hatását Itália-szerte a kolduló rendek, elsősorban a ferencesek uzsora- és zsidóellenes propagandája, illetve a prédikátorok népszerűsége jelzi, hogy a zsidóellenesség milyen mélyen áthatotta a korabeli mentalitást.¹⁰ A prédikátorok agresszív, gyakran a zsidók kifosztására és megsemmisítésére is felhívó szavai a növekvő szegénység, szociális elégedetlenség közepette termékeny talajra hullottak, illetve artikulálták a társadalom fokozódó zsidóellenességét, így Sienai (szent) Bernardin, (boldog) Feltrei Bernardin és társai prédikációit gyakran követték zsidóellenes

---

8 CALIMANI, Riccardo: *Storia del ghetto di Venezia*. Mondadori, Milano, 2012, p. 10.

9 ASHTOR, Eliyahu: *Gli inizi della comunità ebraica a Venezia*. In: FORTIS, Umberto (a cura di): *Venezia ebraica*. Carucci, Roma, 1982, p. 26.

10 E jelenséggel és értelmezésével kapcsolatban részletesebben lásd BONFIL, Robert: *Jewish Life in Renaissance Italy*. University of California Press, Berkeley, 1994, pp. 21-28., valamint CALIMANI, Riccardo: *Storia degli ebrei italiani*. Vol. 1. *Dalle origini al XV secolo*. Mondadori, Milano, 2013, pp. 488-499.

**Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII.
században I. A velencei zsidó közösség kialakulása**

zavargások, pogromok, kiutasítások, sőt vérvádak, a Velencei Köztársaság fennhatósága alatt álló városokban is. A zsidók kiutasítása jellemzően ott következett be, ahol sikerült elérni egy *monte di pietà* felállítását.¹¹ Ezek a zsidók hiteltevékenységét kiváltani hivatott kegyes intézmények lényegében tehetős magánadományozók tőkéjéből létesített hitelintézmények, zálogházak voltak, ahol a szegények kamatmentesen, illetve – miután rövid időn belül beigazolódott, hogy a működési költségek előteremtése nélkül a rendszer fenntarthatatlan – egészen minimális kamatra kaphattak hitelt. A folyamatos tőkepótlásra szoruló, lényegében jótékonyági alapon működő *monte di pietà*k végül nem tudták teljesen szükségtelenné tenni és kiszorítani a zsidó pénzkölcsönzőket, az 1400-as évek végén, 1500-as évek elején azonban a *monte di pietà* létrehozása általában együtt járt a zsidók legalább időleges kiűzésével az adott városból. A velencei Terrafermán való gyors elterjedésük az 1480-as években Feltrei Bernardin tevékenységéhez köthető.¹² A kor humanista szellemű pápai és a világi hatalom birtokosai nem feltétlenül nézték jó szemmel a kolduló barátok felforgató tevékenységét, a velencei kormány többször figyelmeztette a prédikátorokat, hogy tartózkodjanak az indulatok szításától.¹³ Ugyanakkor Velence vezető rétegében is erős volt a zsidóellenesség.¹⁴ Ilyen körülmények között történt tehát, hogy 1464-ben Cristoforo Moro dózse a pápai nuncius, Bessarione bíboros állásfoglalását kéri a zsidók megtűrésének kérdésében. A bíboros válaszlevelében, miután kicsit ostromozza a zsidók hibáit és bűneit, arra következtetésre jut, hogy a zsidók keresztényekkel való együttélése kívánatos, mert az elősegítheti megtérésüket, és hangsúlyozza a keresztények és zsidók közötti rendezett, jogszerű és békés kapcsolatok megengedettségét és szükségességét.¹⁵ Bár a kérdés

---

11 A *monte di pietà* működésével kapcsolatban részletesebben lásd BONFIL, Robert: *Jewish Life in Renaissance Italy*. University of California Press, Berkeley, 1994, pp. 34-36., valamint CALIMANI, Riccardo: *Storia degli ebrei italiani*. Vol. 1. *Dalle origini al XV secolo*. Milano, 2013, Mondadori, pp. 490-491.

12 CALIMANI, Riccardo: *Storia degli ebrei italiani*. Vol. 1. *Dalle origini al XV secolo*. Milano, 2013, Mondadori, p. 493.

13 *Ibidem*.

14 Érdemes ezzel kapcsolatban megjegyezni, hogy a XV. században Itália-szerte rendkívüli módon megszorodó zsidóellenes polemikus irodalom néhány darabja egy, a velencei Sant Andrea dei Certosini templomhoz kapcsolódó körhöz köthető, melynek tagjai a zsidók befogadása ellen politikai síkon is küzdő befolyásos patrícius családokhoz tartoztak, ld. FIORAVANTI, Gianfranco: *Polemiche antiguidaiche nell'Italia del Quattrocento: un tentativo di interpretazione globale*. In: LUZZATI, M. – OLIVARI, M. – VERONESE, A. (a cura di): *Ebrei e cristiani nell'Italia medievale e moderna: conversioni, scambi, contrasti*. Carucci, Roma, 1988, p. 86.

15 CALIMANI, Riccardo: *Storia degli ebrei italiani*. Vol. 1. *Dalle origini al XV secolo*. Mondadori, Milano,

eredetileg a zsidóknak a fővároson kívüli területeken való tolerálására vonatkozott, a bíboros válasza általános érvényűként is olvasható. Ugyanazon év, 1464 végéről származik az a fontos dokumentum, amely először engedélyezi, hogy a Velencében élő vagy tartózkodó zsidók tíz főt nem meghaladó létszámban összejöjjenek, és legalább bizonyos rítusaikat gyakorolhassák.¹⁶ Ez azért is jelentős fejlemény, mert egy 1426-os határozatában a Nagy Tanács egyértelműen megtiltotta a Velencében tartózkodó zsidóknak, hogy zsinagógát létesítsenek és összegyűljenek imádkozni, súlyos pénzbüntetést helyezve kilátásba a szabályt áthágó zsidók és a számukra erre a célra helyiséget bérbe adó keresztények számára egyaránt.¹⁷ Nyilván nem véletlen, hogy ez a döntés pont azután született, hogy a pápai nuncius a zsidók tolerálása mellett foglalt állást a ferences prédikátorokkal szemben. A Nagy Tanács határozata, mellyel, ha korlátozottan is, de engedélyezte a velencei zsidók vallásgyakorlását, elsősorban azért jelentős, mert jelzi, hogy a kormány elismeri a város zsidóságát mint közösséget, akárcsak az 1385-ös condotta idején. Az 1480-as években ennek megfelelően adókat vetnek ki a közösségre, kényszerkölcsönök folyósítására szólítják fel, akárcsak később, már a gettó fennállása során.¹⁸ Ezzel együtt a zsidók helyzete Velencében továbbra is bizonytalan maradt, a kormányzat szándékai gyorsan változhattak. 1469-ben napirendre kerül egy monte di pietà létrehozása Velencében¹⁹, és bár e kísérlet eredménytelen marad, 1496-ben mégis elrendelik a zsidók kiutasítását, a városból kiszoruló zsidók és bankjaik újra visszatelepülnek Mestrébe.²⁰

Láthatjuk tehát, hogy már a XIV-XV. századra kialakul azoknak az érdekeknek, erőknak és hatalmi módszereknek a rendszere, amely a XVI-XVII. században is meghatározza majd a zsidó közösség helyzetét: Velence kormánya a városi szegénység kezelésében szerepet játszó zsidó pénzkölcsönzésből származó politikai előnyökért, valamint a zsidók által bonyolított kereskedelemről és a közösségre kivethető rendes és rendkívüli adókból származó közvetlen

---

2013, pp. 288-290.

16 ASHTOR, Elياهو: *Gli inizi della comunità ebraica a Venezia*. In: FORTIS, Umberto (a cura di): *Venezia ebraica*. Carucci, Roma, 1982, p. 36. Az engedélyezett rítusok konkrét mibenléte a dokumentum latin kifejezései alapján nem állapítható meg egyértelműen.

17 Op. cit., p. 35.

18 ASHTOR, Elياهو: *Gli inizi della comunità ebraica a Venezia*. In: FORTIS, Umberto (a cura di): *Venezia ebraica*. Carucci, Roma, 1982, pp. 37-38.

19 CALIMANI, Riccardo: *Storia degli ebrei italiani*. Vol. 1. *Dalle origini al XV secolo*. Mondadori, Milano, 2013, p. 493.

20 CALIMANI, Riccardo: *Storia del ghetto di Venezia*. Mondadori, Milano, 2012, p. 39.

Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században I. A velencei zsidó közösség kialakulása

gazdasági előnyökért cserébe, szigorúan szabályozott feltételek mellett megtűri a zsidókat, ám a zsidó közösség és a kormány közötti határozott időre szóló megállapodás, a condotta feltételei változhatnak, és soha nem hárul el teljesen a zsidók feje fölül a kiűzetés – olykor a monte di pietà létesítésének tervétől kísért – veszélye.

A kialakuló velencei zsidó közösség társadalmi összetételét vizsgálva megállapítható, hogy a többséget képező, a venetói terrafermáról a XIV. század végén betelepülő, kölcsönügyletekkel foglalkozó, jobbára askenázi zsidók mellett tudunk közép- és dél-itáliai eredetű, ezekkel a területekkel kapcsolatokat fenntartó kereskedőkről, közel-keleti kereskedelemben érdekeltekről, bizonyos privilégiumoknak örvendő orvosokról, másféle entellektüelekről, tudósokról, sőt ágyúöntésben járatos mesteremberekről is.²¹ Ashtor felvetése szerint az utóbbiak között talán spanyol zsidók is lehettek. A század vége felé már egyértelműen megjelennek a spanyol korona területeiről menekülő, a későbbiekben nagy szerepet játszó szefárdok. A XV. század végére tehát már körvonalazódik egyfajta heterogenitás, ami a következő században még hangsúlyosabbá válik, és a velencei zsidó közösség egyik sajátossága marad. Fontos itt megjegyezni, hogy ebben a korban jellemzően kétféle módon alakulnak ki új zsidó közösségek Itália városaiban.²² Az elterjedtebb modell szerint a város kormánya egy bankár családfővel állapodik meg egy vagy esetleg több bank, illetve zálogház létesítéséről, ő kapja a letelepedési engedélyt a maga és családja, valamint alkalmazottai számára. Az így létrejövő közösségek jellemzően kicsik maradnak, és etnikai, foglalkozási, kulturális szempontból egyaránt meglehetősen homogének: főleg askenázi, kisebb részt esetleg olasz zsidók alkotják, akik szinte kizárólag a pénzkölcsönzéssel foglalkoznak, a vezetésükre pedig a tulajdonos családfőtől függő erős centralizáltság lesz jellemző. Ezzel szemben Velencében már a kezdet kezdetén, amikor a kormány először ad engedélyt zsidóknak a városban való letelepedésre, a megállapodás az állam és a zsidók mint közösség között létesül. Joguk van megválasztani saját vezetőiket, de mint kollektívum

---

21 ASHTOR, Eliyahu: *Gli inizi della comunità ebraica a Venezia*. In: FORTIS, Umberto (a cura di): *Venezia ebraica*. Carucci, Roma, 1982, p. 27, 30-35.

22 Ezzel a tipológiával kapcsolatban lásd Renata Segre hozzászólását az Associazione Italiana per lo studio del Giudaismo VI. nemzetközi kongresszusának kerekasztalbeszélgetéséhez in: LUZZATI, Michele – OLIVARI, Michele – VERONESE, Alessandra (a cura di): *Ebrei e cristiani nell'Italia medievale e moderna: conversioni, scambi, contrasti*. Carucci, Roma, 1982, pp. 267-268., továbbá MALKIEL, David J.: *The Ghetto Republic*. In: DAVIS, Robert C. – RAVID, Benjamin (eds.): *The Jews of Early Modern Venice*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001, p. 123.

Budai Miklós, MA

Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században I. A velencei zsidó közösség kialakulása

kötelesek adózni az államnak, és önkormányzatuk legfőbb feladata ennek az adónak a behajtása. Az, hogy a Velencei kormány a kezdetektől következetesen egy zsidó kollektívumnak adott jogokat és írt elő kötelességeket, és a közösség mindig ennek megfelelően alakította ki belső „kormányzati” struktúráját már akkor, amikor még viszonylag homogén volt, nagy jelentőséggel bírt később, amikor a már gettóba kényszerített zsidóság markánsabban diverzifikálódott a szefárdok betelepülése folytán.

Budai Miklós, (MA) az OR-ZSE Liturgia szak végzettje, a Páva utcai Zsinagóga kántora. 2000-ben az ELTE bölcsészkarán olasz nyelv és irodalomból szerzett diplomát. Fő érdeklődési területei közé tartozik a régi olasz irodalom, azon belül elsősorban a lírai költészet, a humanizmus és a reneszánsz kultúrája, valamint zene és vers kapcsolata a XVI-XVII. században. A judaisztikai területen főként a liturgiátörténet, a zsidó ima spirituális lehetőségei, valamint az itáliai zsidóság történetének egyes részterületei foglalkoztatják.

Útmutatás azok számára, akik a cikket idézni kívánják:

BUDAI, Miklós 2016 Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században I. A velencei zsidó közösség kialakulása *Yerusha. Zsidóság és kulturális antropológia. Online folyóirat. 2016/3*

url:

Budai Miklós, MA

Integráció és szegregáció között: Velence zsidó közössége a XVI-XVII. században I. A velencei zsidó közösség kialakulása

ABSZTRAKT

Pontosan 500 évvel ezelőtt, 1516 márciusában a velencei hatóságok elrendelték a szegregált zsidónegyed felállítását városukban. A zsidók kényszerlakhelyéül kijelölt velencei városrész nevének köznevesülése, a „gettó” szó elterjedése az európai nyelvekben jelzi, hogy a zsidók gettóba szorítását elrendelő hatóságok akarva-akaratlan egy több évszázadon át meghatározó szegregációs paradigmát valósítottak meg a zsidók és a többségi keresztény társadalom viszonyában. Ugyanakkor a szegregáció vitathatatlan tényével szembeállítható az az elég általánosnak mondható vélekedés, mely szerint a reneszánsz kori Itáliára a zsidók nagyfokú társadalmi integráltsága volt jellemző, és Velencében ez az integráltság fennmaradt a gettó századaiban is, hovatovább akkor teljesedett ki.

Ennek a velencei zsidóságról szóló, jubileumi sorozatnak a célja egyes fejezetek és jelenségek kiemelése a velencei zsidó közösség fényekben és árnyakban egyaránt leggazdagabb korszakából, a nagyjából 1500-1650-ig terjedő másfél évszázadából, azzal a céllal, hogy bemutassuk a velencei gettó egyedi jellegzetességeit, a zsidók és keresztények közötti társadalmi határok élességét, feltárjuk a korabeli velencei társadalomban érvényesülő ellentétes irányú: szegregáló és integráló erők dinamikáját, és kérdéseket vessünk fel arra nézve, hogy ezek a fogalmak egyáltalán alkalmasak-e arra, hogy a korabeli viszonyokat általuk értelmezzük.

ABSTRACT

Five hundred years ago, in March 1516 the authorities of Venice gave an order to establish a segregated section in the town for the Jews to settle there, thus – unintentionally – creating a long lasting paradigm for segregation in Christian societies, i.e. the concept of the ‘ghetto’. However, it is also a widely held opinion that during the Italian Renaissance Jews were largely integrated into the majority even during the time of the ghetto.

The editors’ intention with this jubilee series of essays on the Jews of Venice in a period full of light and shadows, between the years of 1500 and 1650, is to provide a picture of the life in the ghetto, with its main characteristics, to explore the nature of the boundaries between Jews and Christians, to shed light on the dynamics of segregating and integrating forces in the society at that time.